

*Арабаджи Т. Д.
НТУ «ХПИ»*

ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СПОРТСМЕНА

Сьогодні одна з важливих проблем педагогіки вищої школи полягає в необхідності розробки і послідовного використання ефективних технологій професійного самовизначення спортсменів. Поява цієї проблеми зумовлена тим, що заняття спортом не просто корисне для здоров'я, а й сприяє розвитку фізичних, морально-вольових і навіть інтелектуальних якостей. Тому воно є досить престижним, а в разі досягнення спортсменом високих досягнень це стає ще й матеріально досить вигідним. Така ситуація робить привабливою для студента саме спортивну кар'єру, а професійна підготовка відходить у більшості випадків десь на другий план. Однак особливістю спортивної кар'єри все більш відчутно виступає її вікова обмеженість, через яку рано чи пізно перед спортсменом постає питання його подальшої долі й необхідність чіткого професійного самовизначення.

Порушена проблема утворює цікаве педагогічне явище і у зв'язку з цим повинна розглядатися у кількох аспектах. По-перше, необхідність своєчасно визначитися зі своєю кар'єрою в принципі може заважати студентові у розвитку спортивної майстерності у тому разі, коли він вирішує віддати перевагу навчанню заради своєї майбутньої діяльності за свідомо обраною та отримуваною у вищому навчальному закладі спеціальністю. По-друге, він у будь-якому разі не повинен нехтувати навчанням за цією спеціальністю, навіть якщо спортивна кар'єра розвивається успішно, і він досягає значних результатів. Проявом набутих завдяки спорту морально-вольових якостей та високої організованості має стати і серйозне відношення студента до свого навчання, до оволодіння системою знань і навичок, підготовки і наступного успішного захисту дипломної роботи з обраної спеціальності.

По-третє, серйозність проблеми, пов'язаної з необхідністю вибору долі і свого професійного самовизначення, мало турбує спортсмена у молоді роки, коли йому уявляється, що він завжди буде молодим і сильним, а спортивна майстерність тільки зростатиме. У більшості випадків справжню серйозність цієї проблеми він починає усвідомлювати тільки тоді, коли

реально перед ним виникає перспектива завершення спортивної кар'єри, коли він відчуває, що сили вже не ті, що були раніше, що він більше втомлюється, потребує більш тривалого відпочинку. Саме в цей час у нього й виникають сумніви і важкі роздуми про своє подальше життя і діяльність. Тому саме на цьому етапі спортсмен і потребує кваліфікованої психолого-педагогічної допомоги з боку авторитетної для нього людини.

По-четверте, свідомо обираючи для себе шлях зайняття професійним спортом, або спортом високих досягнень, молода людина повинна чітко уявляти собі не тільки безсумнівні позитиви такої життєвої стратегії (слава, авторитет серед уболівальників, відносно високі гонорари, гарна фізична форма та розвиток морально-вольових якостей тощо), але й ті негативи, що супроводжують сьогодні професійний спорт. Серед них в першу чергу слід зазначити високу імовірність травм, іноді досить важких, реальну можливість специфічних професійних захворювань, відсутність оплати лікарняних при травмах і хворобах, відсутність пенсійного забезпечення та інших соціальних гарантій, які б людина безумовно отримувала у випадку вибору нею варіанту професійного самовизначення за отриманою у вищій школі спеціальністю.

По-п'яте, враховуючи всю серйозність, суперечливість і складність порушеної проблеми, необхідно зазначити, що її розв'язання вимагає пошуку і використання ефективних педагогічних технологій, які б активно сприяли підвищенню рівня довіри спортсменів до педагога-тренера і посилювали його вплив на психологічну установку спортсмена. Ці технології, з одного боку, повинні мати чітку індивідуальну спрямованість на особистість, а з іншого – бути невід'ємною складовою частиною всієї системи навчально-виховної роботи у спортивному клубі, команді чи колективі.

Уявляється цілком очевидним, що бажана ефективність цих технологій може бути забезпечена тільки у тому разі, коли їх використання належним чином поєднується зі всією методикою навчально-тренувального процесу та з системою застосовуваних засобів виховного впливу на спортсменів. Таке поєднання передбачає детальне знання вихователем особистісних рис і якостей спортсмена, стан його здоров'я та особливості життя, рівень його академічної успішності і можливі проблеми з навчанням. І вся ця інформація повинна обов'язково враховуватися при виборі необхідних педагогічних технологій і методик навчально-тренувального процесу та їх практичному застосуванні в кожному конкретному випадку.

Тому тут надзвичайно важливо чітко визначити спільні риси і основні відмінності між методикою і педагогічною технологією. Адже сьогодні навіть серед педагогів-теоретиків не існує єдності у розмінні сенсу цих двох понять. Так, на думку відомої української дослідниці сучасних проблем педагогіки С. О. Сисоєвої, «неоднозначно тлумачиться співвідношення понять «технологія навчання» і «методика навчання». Традиційно останнє розглядається як значно вужче по відношенню до першого і вживається у значенні учіння про методи навчання» [1, С. 80]. Взагалі ж, як стверджує інший відомий вчений С. У. Гончаренка, «поняття «технологія навчання» на відміну від поняття «методика» відображає не просто передавання інформації, а процес навчання, що має важливе значення для характеристики сучасних тенденцій у педагогіці» [2, С. 11].

На глибоке переконання російського дослідника В. М. Монахова, педагогічну технологію характеризують два таких принципових аспекти: гарантованість кінцевого результату і проектування навчального процесу, в той час як методика являє собою сукупність рекомендацій з організації і перебігу навчального процесу [3, С. 28]. Автор у своїй практичній діяльності граючого тренера у баскетбольному клубі «Авантаж-Політехнік» і в науково-дослідній роботі і виходить з необхідності використання таких технологій проектування навчального процесу, які б гарантували отримання кінцевого результату. При цьому сам результат має гармонійно поєднувати як інтереси клубу, так і індивідуальні інтереси кожного спортсмена, в тому числі його чітке професійне самовизначення і сприяння успішній реалізації свідомо обраної ним своєї життєвої стратегії.

Реалізація цієї мети вимагає, щоб загальна структура використовуваних педагогічних технологій включала чітке цілепокладання для кожного конкретного спортсмена, відповідну організацію всього навчально-виховного процесу та ефективне управління тренувальною і змагальною діяльністю, дотриманням ним спортивного режиму, а також норм, вимог і принципів здорового способу життя. Ці технології також мають передбачати мотивацію і контроль, а також можливість корекції їх застосування у тому разі, коли з якихось причин виявляється, що реальні результати їх застосування істотно відрізняються від бажаних цілей чи очікуваних показників.

Зовсім не випадково С. О. Сисоєва впевнена у тому, що «впровадження педагогічних технологій може наблизити до вирішення найважливішої проблеми у педагогіці: управління процесом навчання, спрямованого

на розвиток особистості і її професійне становлення, оскільки інтереси і потреби особистості завжди пов'язані з її самореалізацією у професійній діяльності і життєтворчості» [1, С. 82]. Саме така роль педагогічних технологій необхідна для вирішення дійсно найважливішої проблеми педагогіки спорту. Мається на увазі проблема професійного самовизначення студента й раціонального вибору ним своєї індивідуальної життєвої стратегії, яка б могла найповніше сприяти його особистісній самореалізації.

Однак для успішного розв'язання вкрай важливого і відповідального завдання з формування у спортсменів чіткого професійного самовизначення вважаємо недостатнім одного тільки володіння відповідними педагогічними технологіями. Тренерові як справжньому авторитетному наставнику молодих спортсменів повинна бути також притаманна висока педагогічна культура у всій її системній цілісності. З цього приводу О. С. Пономарьов зі своїми співавторами цілком справедливо зазначають, що «проявом системності професійної культури педагога вищої школи слід вважати те, що разом з високоякісною фаховою підготовкою студентів він уміло й ненав'язливо допомагає особистісному їх розвитку. Така допомога може полягати у тому, що викладач навчає їх ставити перед собою достатньо складні й напружені цілі та успішно їх досягати, вибудовуючи раціональну стратегію і логіку спрямованої на це діяльності». Вчені спеціально підкреслюють, що «більш того, саме педагогічна культура дозволяє викладачеві прищепити студентам навички соціального оптимізму, здатність будь-яке складне завдання виконувати із задоволенням» [4, С. 49–50].

А саме соціальний оптимізм уявляється нам основою успішного життя і професійної діяльності кожної людини, в тому числі, безумовно, і кожного спортсмена. Завдяки соціальному оптимізму він отримує реальну можливість вибудовувати раціональну траєкторію свого особистісного саморозвитку і свою життєву стратегію взагалі. Соціальний оптимізм виступає антитезою соціального фетишизму, який, на переконання В. П. Андрущенка та його співавторів, являє собою «явище суспільної свідомості, у надрах якої виникає переконання, начебто людина повністю обумовлена різноманітними інститутами, знаковими системами, соціальними структурами, а вони, власне, можуть обійтися і діяти без людини, тобто володіти здатністю до саморозвитку» [5, С. 550]. Сама природа людини як суспільної істоти дійсно обумовлює істотну її залежність від соціуму, однак через життєву активність людини вона здатна не просто пристосовуватися до моральних і пра-

вових норм суспільства, а цілком свідомо узгоджувати з ними свої індивідуальні цілі та інтереси. Прищеплення такої здатності спортсменові також вважаємо одним з важливих завдань його професійного самовизначення.

Таке прищеплення виступає однією з цілей навчально-тренувальної та виховної роботи, оскільки воно спрямоване на відповідний розвиток у нього морально-вольових якостей як стрижневого елемента, своєрідного чинника системоутворюючого характеру, необхідного для успішного формування і розвитку цілісної особистості спортсмена.

Енциклопедія освіти наводить таке визначення поняття педагогічних технологій: це «технології, які забезпечують перетворення педагогічного процесу в освітній установі на цілеспрямовану діяльність усіх його суб'єктів». При цьому підкреслюється, що «теоретичне і практичне значення педагогічної технології полягає у тому, що вона є ще одним системоутвірним чинником освітнього процесу і освітньої діяльності, забезпечує їх цілісність, особистісну і соціально-економічну значущість». З позицій нашого дослідження надзвичайно важливим уявляється положення про те, що «під особистісно орієнтованою освітньою технологією розуміють процес і результат створення (проектування) адекватної до потреб і можливостей особистості й суспільства системи соціалізації, особистісного і професійного розвитку людини в освітній установі, яка складається зі сконструйованих відповідно до мети методологічних, дидактичних, психологічних, інтелектуальних, інформаційних і практичних дій, операцій, прийомів, кроків, що гарантують учасникам освітнього процесу досягнення поставлених освітніх цілей і свободу їх свідомого вибору» [6, С. 661].

Зазначені тут атрибутивні ознаки педагогічних технологій виявляються повною мірою відповідними і для такого специфічного різновиду освітньої діяльності, яким виступає навчально-тренувальний процес і виховна робота зі спортсменами. Особливо слід підкреслити положення про гарантування досягнення поставлених освітніх цілей і свободу їх свідомого вибору. На наш погляд, йдеться як про свободу свідомого вибору цілей педагогічного впливу на особистість спортсмена з боку педагога-тренера, так і про свободу вибору самим спортсменом того варіанту його професійного самовизначення і своєї життєвої стратегії, який він вважає найдоцільнішим та найбільш прийнятним для нього. І в останньому випадку він має право навіть не обґрунтовувати свій вибір перед будь-ким, оскільки цей вибір цілком може бути здійснений на емоційному чи підсвідомому рівні.

Вважаємо за необхідне підкреслити також, що проблема професійного самовизначення спортсмена з часом переходить у проблему адекватного сприйняття ним факту неминучості завершення кар'єри у професійному спорті та належної адаптації до умов постспортивного життя і заздалегідь підготовлених виду і характеру діяльності. Ця адаптація включає, по-перше, відповідні фінансові заощадження, по-друге, своєчасне створення необхідних організаційно-економічних засад, по-третє, цілеспрямоване та усвідомлене формування психологічної готовності до цих принципово нових умов життя й діяльності, по-четверте, прагнення розглядати їх як давно очікувані й такі, що призначені принести колишньому спортсменові значні успіхи у новій для нього сфері діяльності й відчуття гордості за свої здібності й можливості.

Цілком очевидно, що така адаптація не може відбуватися просто та легко. Вона пов'язана з глибокими психічними переживаннями, з серйозними емоційними і психофізіологічними порушеннями, викликає помітний внутрішній опір особистості спортсмена, який хотів би будь-що зберегти звичний спосіб життя. В попередній роботі ми з проф. О. С. Пономарьовим детально досліджували феномен психологічної резистентності спортсмена при завершенні професійної кар'єри та переході до постспортивного життя. Там, зокрема, зазначалося, що ми вважаємо це явище «нормальною реакцією людини на вкрай небажане збурення звичного для неї комфортного стану, яке до того ж загрожує його збереженню та самому існуванню» [7, С. 17].

Це свідчить про необхідність серйозної професійної підготовки тренера не тільки у сфері спортивної педагогіки, а й у сфері психології особистості, насамперед психології її переживань на зламних етапах життя й діяльності. Тільки у такому разі він зможе успішно виконати складну й надзвичайно відповідальну роботу з допомоги спортсменові як у професійному самовизначенні на початку активного трудового життя, так і особливо в період підготовки до завершення професійної спортивної кар'єри. Саме його глибокі знання, досвід і висока педагогічна культура, його особистісний авторитет виступають важливими чинниками і надійною передумовою можливості безпомилкового вибору ним таких педагогічних технологій і такого способу їх практичної реалізації у кожному конкретному випадку, які враховуватимуть індивідуальні особливості спортсмена і тому забезпечать максимально можливий результат. Мається на увазі сприятливий, «м'який», але послідовний і достатньо сильний вплив на нього.

Цінність правильного вибору та ефективного здійснення педагогічних технологій впливу на особистість спортсмена, які б найбільш адекватно відповідали ситуації, полягає у тому, що, по-перше, він завдяки цьому може отримувати сильну морально-психологічну підтримку, яка дозволяє здолати його цілком природні сумніви і допомагає створити у нього враження про те, що він самостійно приймає життєво важливе і вкрай відповідальне рішення, яке фактично визначає його подальшу долю і добробут його сім'ї. По-друге, суттєво виграє й суспільство, оскільки один з його громадян обирає для себе один з варіантів активної трудової діяльності, а не стає утриманцем, що потребує соціальної допомоги на себе та своїх дітей. По-третє, зростає авторитет тренера, збагачуються його педагогічний досвід та педагогічна культура, зростає впевненість у своїх силах і можливостях. По-четверте, виникає сприятливий психологічний клімат в команді, оскільки спортсмени усвідомлюють існування широких життєвих можливостей.

Список літератури: 1. Сисоєва С. О. Освіта і особистість в умовах постіндустріального світу: Монографія. – Хмельницький: ХГПА, 2008. – 324 с. 2. Гончаренко С. У. Методика як наука. – Хмельницький: Вид-во ХГПК, 2000. – 30 с. 3. Монахов В. М. Аксиоматический подход к проектированию педагогических технологий // Педагогика, 1997. – № 6. – С. 26–31. 4. Пономарьов О. С. Професійна культура педагога: навч.-метод. посіб. / О. С. Пономарьов, О. Г. Романовський, О. А. Ігнатюк, М. П. Згурська. – Харків: НТУ «ХПІ», 2011. – 198 с. 5. Філософський словник соціальних термінів / Під загальною редакцією В. П. Андрущенка. – Харків: Корвін, 2002. – 672 с. 6. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с. 7. Арабаджи Т. Д., Пономарьов О. С. Психологічна резистентність спортсмена при його підготовці до постспортивного життя // Теорія і практика управління соціальними системами: Філософія. Психологія. Педагогіка. Соціологія. – 2011. – № 4. – С. 17–24.